

בדיקת מזוזות

בצור חסדו יתברך מרבית האנשים קובעים בביתם ובעסקיהם מזוזה, ונשאלתי, האם ישנו צורך לבדוק את כשרותה של המזוזה בכל תקופה מסוימת או שישנה חזקה שהמזוזה נשארה בכשרותה מאז קביעתה. בכדי להבין מדוע כל-כך חשוב שהמזוזה בפתח הבית תהיה כשרה ונחפז לברדקה לפי הכללים שיבוארו להלן, נקדים דברים קצרים על מעלתה של מצוות המזוזה.

א. מעלתה של מצוות מזוזה

בתוך פרשת "והיה אם שמע" נצטוינו על קביעת המזוזה בפתח הבית, שנאמר (דברים י"א, כ): "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך" ובפסוק הסמוך (כא) למצווה זו נאמר: "למען ירבו ימיכם וימי בניכם" ומכאן למדו חז"ל (שבת לב, ע"ב) כי הזהיר במצוות מזוזה זוכה לאריכות ימים, ואילו המזלזל במצווה זו בניו ימותו (ר"ל). וכן פסק דברים אלו השולחן ערוך בהלכות מזוזה (יורה דעה רפה, א): "מצות עשה לכתוב פרשת 'שמע' (דברים ו', ד-ט) 'והיה אם שמע' (דברים י"א, יג-כא) ולקבעם על מזוזות הפתח, וצריך לזהר בה מאוד, וכל הזהיר בה, יאריכו ימיו וימי בניו. ואם אינו זהיר בה, יתקצרו".

אם עד כה הזכרנו את שכר אריכות הימים של הקובע מזוזה כשרה בפתחו, מוצאים אנו במקורות רבים כי למזוזה יש תפקיד נוסף והוא שמירה על האדם והבית. שכן אחד הדברים המסייעים לאדם שלא יחטא היא המזוזה כדברי הגמרא (מנחות מג, ע"ב): "רבי אליעזר בן יעקב אומר: כל שיש לו תפילין בראשו ותפילין בזוועו וציצית בגדו ומזוזה בפתחו, הכל בחיזוק שלא יחטא". אף כותבים אנו על המזוזה מבחוץ, ש-ד-י, שראשי התיבות הם: שומר דלתות ישראל*. ומובא בשם המהר"ם מרוטבורג שאילו היו האנשים יודעים כמה המזוזה טובה היא להם, שמא לא היו עוברים עליה כלל, ומובטחים אנו שכל בית שמתקן במזוזה כהלכתה אין שום מזיק יכול לשלוט בו (ועיין עוד בקיצור שולחן ערוך יא, כג).

* הערת המערכת: ראה רבנו בחיי פי' ואתחנן (דברים ו', ט) הטעם שכותבים שם ש-ד-י מאחורי הקלף. וראה ירושלמי פאה פרק א' הל' א'.

הסיבה לחשיבות המצווה בפתח הבית, במקום בו האדם רואה אותה כאשר הוא נכנס לביתו או יוצא ממנו, הינה "להיות זכרון לאדם באמונת השם בכל עת באו לביתו וצאתו" (ספר החינוך תכג).

מצוות עשה זו של מזוזה הינה מצווה תמידית, על-כן צריך להקפיד שהמזוזה תהא מתוקנת כהלכתה, שכן בכל שעה ושעה שהמזוזה אינה כשרה עובר על מצוות עשה, וכן כתב הרמב"ם ביד החזקה (הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה וי, יג):

"חייב אדם להזהר במזוזה מפני שהיא חובת הכל תמיד, וכל זמן שיכנס ויצא יפגע ביחוד השם שמו של הקדוש-ברוך-הוא ויזכור אהבתו ויעור משנתו ושגיותיו בהבלי הזמן, וידע שאין דבר העומד לעולם ולעולמי עולמים אלא ידיעת צור העולם ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרכי מישרים. אמרו חכמים הראשונים כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו מוחזק הוא שלא יחטא, שהרי יש לו מזכירין רבים והן הם המלאכים שמצילין אותו מלחטוא, שנאמר (תהילים ל"ד, ח): 'חנה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם' בריך רחמנא דסייען".

מצוות מזוזה זוהי מצוות עשה לא חיובית, ואין אדם מחוייב לעשותה, כקניית ציצית, או לגור בבית החייב במזוזה. אולם אומרת הגמרא (מנחות מא, ע"א): "אפר ליה: קטונא, קטונא, קטונא בקייטא וסרבלא בסיוטא. ציצית של תכלת פה תהא עליה? אפר ליה: ענשיתו אישה? אפר ליה: בזנן דאיכא ויתתא ענשיתו". ובהקדמה לספר חרדים מבאר רבי אלעזר אזכרי מימרא זו, ואלו דבריו:

"ויש מצות עשה שלא יתחייב אדם בהם כי אם בסיבה, כגון: מזוזה, שמי שדר באוהל פטור מן המזוזה, וכן אם ידור בבית שחסר אחד מן עשרה תנאים שצריך שיהיה בו כדי שיתחייב בה... וכן מצות מעקה צריך תנאים כדי להתחייב בה וכן ציצית... ופעמים שלא תבוא הסיבה לאדם כל ימיו ונמצא שלא עשה אותה מצווה לעולם, וכן כל כיוצא במצוות אלו אין בית דין של מטה מענישין את האדם למה אינו משתדל להביא עצמו לידי חיוב כדי לקיים אותן, אבל בית-דין של מעלה מענישין עליהם כשיש חרון אף בעולם"¹.

1. ב"שערי תשובה" לרבינו יונה (שער ג) כתב על-כך: "ומצות תפילין ומצות מזוזה מצוות עשה הן, והנן בכלל קבלת מלכות שמים, כי על כן נכתבו בפרשת שמע ישראל, ותוכל להתבונן מזה על עונש המבטל המצוות האלה, כי הוא שובר עול מנתק מוסרות... כי עונש יענש לעתות בצרה על דבר אשר לא חמד בלבבו יפי המצוה ושכרה, לבעבור סבב פני דבר חיובה עליו". נראה קצת מדבריו שסובר שמצות מזוזה דומה לתפילין בחיובה. אבל ניתן לפרש שכונתו לחשיבות וגודל המצוה בלבד הוא משהו אחר.

ב. טעמי בדיקת מזוזה וההשלכות לדינא

הגמרא במסכת יומא (יא, ע"א) אומרת כי מזוזה של בית פרטי נבדקת פעמיים בתקופה של שבע שנים, כלומר פעם בשלוש וחצי שנים. לעומת זאת במזוזה של רבים (שער העיר, מוסדות ציבוריים) נבדקת פעמיים ביוכל, זאת בכדי לא להטריח את הציבור ולהגיע למצב בו "יכא כל אחד אומר יעשו חכיריי" (רש"י). היינו, אם נטריח את הציבור, אזי ישתמט כל אחד מלבדוק ויסמוך על האחרים, וחלילה המזוזה לא תיבדק כלל.

רוב הראשונים (רי"ף, רא"ש, רמב"ם, רי"ד, מאירי, מרדכי, החינוך) גרסו בגמרא דבמזוזה של יחיד יש לבדוק פעמיים בשבע שנים וכן פסק השולחן-ערוך להלכה (יורה-דעה רצא, א) אך ראוי לדעת כי ישנן שיטות נוספות, ובניהם: ראשונים הגורסים בגמרא שיש לבדוק פעם אחת במהלך השבע שנים (בה"ג, ריטב"א גיטין ו, ע"ב ר"ן מגילה פ"ב, כל-ב). ושיטת התוספות (מנחות מג, ע"א) המביא בסם המכילתא (פרשת בא) דיש לבדוק בכל שנה ושנה, וז"ל: "מימים ימימה מגיד שאדם צריך לבדוק את התפילין אחת לשנים עשר חדש. נאמר כאן ימימים ימימה ונאמר להלן (ויקרא כ"ה, כט) ימים תהיה גאולתו מה ימים האמור להלן אין פחות משנים עשר חדש אף ימים האמורים כאן אין פחות משנים עשר חדש. דברי בית הלל, בית שמאי אומרים אינו צריך לבדוק עולמית". וראיתי כי ב"אורחות חיים" מעיד שכן הוא מנהג חכמי צרפת. ועיין בשו"ת "תשובה מאהבה" (ג) דכתב דנהגין לבדוק מזוזות כל י"ב חודש.

רש"י מביא שני טעמים מדוע יש לבדוק את המזוזה: "שמא נרקבה או נגנבה". לכאורה ישנה נפקא-מינה בין הטעמים. ראשית, אם בית המזוזה שקוף, אזי לטעם שמא נגנבה אין צריך לבדוק את המזוזה שכן ניכר לעין כל דהמזוזה נמצאת במקומה, ועוד לטעם זה, כל החיוב לבדוק הוא במזוזה הנמצאת בפתח הבית או המרפסת ולא בחדרים בתוך הבית, שכן שם לא מצוי מי שיגנוב. ולטעם, שמא נרקבה המזוזה, אזי הדין של הבדיקה יהיה תלוי באזור המגורים, במקום ששוררת לחות גבוהה, הסיכוי רב יותר שהמזוזה תפסל.

לטעם שמא נגנבה, יש מקום גדול להקל בבדיקות מזוזות הנמצאות בתוך הבית כיום, אלא שכבר פסק הרמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה וספר-תורה ה, ט) דהטעם הוא שמא נמחק (נרקב). ולכאורה, לטעם זה צריך לבדוק גם את המזוזות שנמצאות בתוך הבית ואין להקל לבדוק רק את המזוזות שבפתח הבית (משום גניבה). וכתב הרד"ק בהגהותיו דנכון לכל ירא שמים להחמיר ולחוש לטעם שהזכיר הרמב"ם, שמא נמחק. וב"שיורי סכה" כתב דאין זו חומרא או רק לירא שמים, אלא כל אדם צריך מעיקרא לבדוק גם את המזוזות בתוך ביתו ולחוש לשני הטעמים, שכן רש"י הביא את שני החששות ואין זה שני פירושים חלוקים.

אולם קשה על "שולחן גבוה" (אות א) דכתב דצריך בדיקה משום החשש של נגנבה או אבדה ולא משום שמא נטשטשו ונמחקו אותיות, ולפיכך הוא הסיק דאם נתן המזוזה בתוך שפופרת של זכוכית אין צריך בדיקה דאין לחוש שנקבה מלחלוחית הכותל דהשפופרת שומרה, ואם משום נגנבה הא קחזינן שהיא נמצאת במקומה, "ונראה דמשום הכי הקלו בבדיקתה שאין בודקים אותה אפילו פעם אחת בשבוע (בשבוע)". נראה דה"שולחן גבוה" הבין כי החשש של הריקבון הוא מחמת לחלוחית הכותל או גשמים (כרמב"ם, רא"ש, אשכול, מהר"ם מרוטנבורג ועוד) וכשבית המזוזה סגור ואטום היטב בזכוכית, אזי לא קיימא החששא של ריקבון (ואובדן).

אלא דקשה, דהרי עדיין ישנו חשש של טשטוש אותיות ומחיקתם כתוצאה מאור קרני השמש או מהאוויר (לחות וכו'), כמו כן מצוי שמחמת קיפול הקלף ברבות הזמן קופץ הדיו במקום הקפל ונסדקות אותיות. כלומר, הבעייה איננה רק ברקבון הקלף כי אם בטשטוש, כפי שמובא ב"ספר הזכרונות" לרב שמואל אבהב (זכרון ט', ג). ו"בשו"ת אגרות משה" (יורה דעה א', קפג) העלה חשש נוסף והוא במקום בו צובעים את המשקופים.

אלא דמצינו סברא אחרת להקל בבדיקת מזוזות והיא משום שעיקר החיוב לבדוק מתקופה לתקופה הינו מדרבנן, שכן מהתורה ניתן לומר ש"סומכים על חזקות" ובנידוננו ישנה חזקה שהמזוזה נשארה בכשרותה כפי שהייתה בשעת קביעותה ועל-כן אין צורך עתה לבדוקה. וכן כתב בספר "עמק ברכה" (הלכות מזוזה אות יא) ובשו"ת "יביע אומר" (ג, יז אות ז). אמנם ב"פרשה סדורה" (עב) מצדד דחיוב הבדיקה הוא מדאורייתא וסברתו היא דבדבר המצוי להתקלקל לא אמרינן חזקה מדינא.

מעתה נראה דצריך האדם לבדוק את המזוזה שמא נרקבה או נטשטשה. ומובא ב"אשכול" וכן בתוספות במסכת מנחות דאין צריך לבדוק בכל פעם חסרות ויתרות, אלא יבדוק רק אם לא נטשטשה או נמחקה. ובשו"ת "חתם סופר" (יורה דעה רפג) כתב דמתוך כך שרי לו לאדם לבדוק בעצמו, והוא אינו חייב לקחת את המזוזות לבדיקה אצל אדם בקיא. כלומר, מתוך המציאות שבה כל אדם יכול להתבונן אם האות מחוקה או איננה תקינה, הותר לו לאדם לבדוק בעצמו, וזו לשונו בתשובה:

"אמנם מה עניין הבדיקה כבר ביארו בתוספות מנחות (מג, ע"א) דלאו לעניין חסירות ויתירות קאמר אלא שמא בלו ונתקלקלו בתפילין והוא הדין במזוזות שמא נרקבה או נגנבה כפירש"י (יומא יא, ע"ב) אך פשוט דבדיקה בפנים בעינן לעיין האותיות אם לא ירקב אות אחת אבל לא בעי מומחה הבקי בחסירות ויתירות אלא כל אדם יכול לבדוקן אבל עכ"פ צריך לפותחן ולעיין בכל אות אם

לא נרקב כיון שעשוי להתרקב ולבלות באורך הימים. ורמב"ן כתב בפסוק 'שמלתך לא בלתה' שאם יכסה הקורה בבגד ארבעים שנה יתבלה, ע"ש. מכ"ש מזוזה שמזיעת החומה והגשמים שמזלפים שם רגילות היא להתרקב".

מתשובה זו אף רואים אנו כי יש לחוש ללחלוחית ולשאר דברים הגורמים ריקבון. אלא מעתה צריך להדגיש כי פסקו של השולחן ערוך: "מזוזת יחיד נבדקת פעמים בשבע שנים" הינה המינימום, שהלא ישנם ארצות בהם הלחות גבוהה וההסתברות שאותיות במזוזה יטשטשו גבוהות ובמקומות אלו יש לבדוק את המזוזה מספר פעמים יותר. וכן כתב "ערוך השולחן": "והבדיקה, פירש"י שמא נרקבה או נגנבה ע"ש ולפי זה מקום המיועד לריקבון, כגון שיש שם לחלוחית כמו שהרבה מצוי במדינתנו יש לבדוק תדיר לכל הפחות פעם בשנה וכן אני נוהג...".

מעניין לראות כי דעת התוספות שהזכרנו לעיל, וכן מעשהו של בעל "ערוך השולחן" לבדוק פעם בשנה את המזוזות מתבצעות על ידי מספר חסידים ואנשי מעשה בחודש אלול, אך לא מהטעם של ריקבון או גניבה כי אם מצד הכנה לימים הנוראים, וכן כתב ב"מטה אפרים" (אורח חיים תקפא, י) וב"קיצור שולחן ערוך" (קכח, ג) ובספר "כרם שלמה" ובשו"ת "יחווה דעת" (א, מט). וראיתי שבספר "ישועות חכמה" כתב בשם "ספר זכירה" דהבדק מזוזות תדיר ומשגיח שיהיו כשרים יאריך ימים ויזכה לבנים כשרים. אמנם הבאנו לעיל דטוב להרבות בבדיקה. אבל נראה לי דלא יבדוק פחות מפעם בשנה, שכן הוא נכנס לספק ברכה שאינה צריכה (לנוהגים לברך בכל פעם שקובע את המזוזה מחדש) ועוד דבזמן שהוא מסיר את המזוזה הוא מבטל מצוות עשה, עד שהוא חוזר וקובעה.

אולם, ראוי להעיר כי גם במקום בו המזוזה תחובה בתוך האבן צריך לבדקה, ואיסור לו לאדם להתעצל ולהדביק עתה מזוזה נוספת, שכן בכך הוא עובר על איסור של "בל תוסיף" ועיין בשו"ת אגרות משה" (יורה דעה א, קפג) שהאריך בדן זה.

לפיכך, העולה לדינא הוא, דכל אדם יכול לבדוק בעצמו את מזוזות ביתו והוא אינו צריך למוסרם לבקיא כדי שיבדוק ויעשה זאת כל שלוש וחצי שנים. אולם אם הוא יודע שבמקום בו הוא גר ישנה לחות גבוהה או שהמזוזה הייתה נוכח פני השמש או שצבעו את הקיר וכו' ראוי שיבדוק את המזוזה פעם בשנה. והשי"ת יצילנו משגיאות, ויאיר עינינו במאור תורתנו הקדושה.